

QADIMGI AXSEKINT VA UNING TARIXI

Kamolov Shahzod Baxtiyor O‘g‘li

Namangan davlat pedagogika insitituti Tarix yo‘nalishi 4 – bosqich talabasi

E-mail: shahzodkamolov045@gmail.com Tel:+998976708419DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22138925>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Axsekint va uning qadimiy tarixi hamda evolyutsiya jarayoni bayon etilgan bo‘lib, shu bilan birga harbiy-mudofa tizimi ham yoritib o‘tilgan. Shuningdek Axsekintning davlatchilik tizimi ham keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Dovon, Ibn Xurdodbeh, korizlar, Istahriy, dorulimorat, Al-Muqaddasiy, Yangi Axsi, „Damashq po‘lati“, N. Veselovskiy,

Axsikent (Axsikat) shahri qadimiy va o‘rta asrlar Markaziy Osiyo davlatchiligi tizimida strategik ma‘muriy, iqtisodiy va harbiy-mudofaa markazi vazifasini o‘tagan. U uzoq asrlar davomida Farg‘ona vodiysining bosh poytaxti hamda Buyuk Ipak yo‘lidagi eng yirik sivilizatsiya o‘choqlaridan biri bo‘lib keldi. Quyida birlamchi (klassik va memuar) hamda ikkilamchi (arxeologik va zamonaviy tadqiqotlar) manbalar asosida Axsikentning davlatchilik tarixidagi o‘rni va evolyutsiyasi tahlil qilinadi. [1.] Birlamchi manbalarda Axsikentning tavsifi, „Boburnoma“ ma‘lumotlari Zahiriddin Muhammad Boburning klassik asari Axsikentning Temuriylar davri mudofaa, ma‘muriy va iqtisodiy salohiyatini o‘rganishda eng birinchi manbadir. Bobur Farg‘ona viloyatining 8 ta asosiy shahrini sanab o‘tar ekan, Axsi haqida alohida to‘xtaladi: Siyosiy maqomi: „Andijondin so‘ngra Farg‘ona viloyatida Axsidin ulug‘roq shahar yo‘qtur. Otam Umarshayx Mirzo uni poytaxt (rezidensiya) qilgan edi“. Qazishmalar davomida Axsikent eramizdan avvalgi II asrda tashkil topganligi va Qadimgi Farg‘onaning – Dovon davlatining eng yirik shaharlaridan biri bo‘lganligi aniqlangan. Ma‘lumki, 103-yilda Axsikent 60 ming kishilik Xitoy qo‘shinini mag‘lub qilishga harakat qilgan. Ular shaharni qirq kun qamalda ushlab, aholini suv va oziq-ovqat manbalaridan mahrum qilganlar.

Axsikentning maydoni 30 gektarga yaqin bo‘lib, shahar qal‘a, asosiy shahar qismi (shahriston), hunarmandchilik markazlari joylashgan hudud (rabod)dan iborat edi. Bu yaxshi rivojlangan va mudofa qilingan shahar edi. U qal‘adan katta devor bilan ajratilgan va tashqi devor atrofida chuqur xandaq oqib bo‘lgan. Axsikentda savdo va hunarmandchilik rivojlangan, kosibchilik taraqqiy etgan edi. Bundan tashqari, shaharda tigel po‘lat ishlab chiqaruvchi mashhur markaz bo‘lgan. Axsikentda o‘zining sulolasi hukmronlik qilgan va u miloddan avvalgi VI asrgacha hokimiyat tepasida bo‘lgan. Keyinchalik arablar tomonidan bosib olingan, ammo arablar kelganidan so‘ng ham shahar eng yirik savdo va hunarmandchilik markazi bo‘lib qolavergan.

Harbiy-mudofaa tizimi: „Qal‘asi baland jarliklar ustida joylashgan, chuqur xandaklar bilan o‘ralgan. Farg‘onada hech bir shahar bunchalik mustahkam emas“. Undagi yer osti suv inshootlari (korizlar) shaharni uzoq muddatli qamalga chidamli qilgan. Iqtisodiyot va dehqonchilik: Bobur shahar chetidagi keng bog‘lar, xususan, Axsi qovunlarining ta‘mi betakrorligi va oq kiyiklar ovlanadigan hudud ekanligini yozadi. Ilk o‘rta asr arab-fors manbalari Axsikent („Axsikat“) nomi ilk bor arab geograflari va sayyohlari asarlarida qayd etilgan: Ibn Xurdodbeh va Istahriy: Shaharni Farg‘ona vodiysining eng muhim va markaziy shahri (shaxristoni) sifatida tilga olgan. Al-Muqaddasiy (X asr): Axsikatni ichki qal‘a (ark), dorulimorat (saroy), jome masjidi va qamoqxonaga ega bo‘lgan, rabodlari hunarmandchilik do‘konlari bilan to‘la juda ulug‘vor shahar sifatida ta‘riflaydi.

Axsikentning davlatchilik tizimidagi evolyutsiyasi Axsikent shahri o‘zining deyarli ikki ming yillik tarixi davomida uchta asosiy evolyutsion bosqichni bosib o‘tdi (arxeologiyada Eski Axsi va Yangi Axsi yodgorliklari):

Qadimgi davr (Mil. avv. III–II asrlar – Milodiy VI asr) Dovon (Dayuan) davlati tarkibida: Arxeologik qazishmalar shahar miloddan avvalgi III-II asrlarda vujudga kelganini ko‘rsatadi. U qadimgi Farg‘onaning yirik siyosiy markazlaridan biri bo‘lib, miloddan avvalgi 103-yilda Xitoyning Xan sulolasi qo‘shinlariga (60 ming kishilik armiyaga) qarshi mudofaada muhim tayanch nuqtasi bo‘lgan. [2] Ilk va Rivojlangan o‘rta asrlar (IX–XIII asrlar) Somoniylar va Qoraxoniylar davri: IX-X asrlarda shahar ravnaq topib, rasman Farg‘ona vodiysining poytaxti darajasiga ko‘tarildi. Bu davrda u Markaziy Osiyodagi eng yirik po‘lat va qurol ishlab chiqaruvchi metallurgiya markaziga aylandi. „Damashq po‘lati“ deb atalgan noyob metall aynan Axsikent tig‘lari uchun asos bo‘lgani ilmiy isbotlangan.

Mo‘g‘ullar bosqini: 1219-yilda Chingizxon sarkardasi Jebe noyon boshchiligidagi mo‘g‘ul qo‘shinlari shiddatli janglardan so‘ng shaharni butkul vayron qilgan. Natijada Eski Axi o‘z faoliyatini to‘xtatgan. Temuriylar va undan keyingi davr (XIV–XVII asrlar) Yangi Axi yuksalishi: Mo‘g‘ul vayronagarchiligidan so‘ng, eski shahardan 5-7 km g‘arbda Yangi Axi shahri qad ko‘tardi.

Umarshayx Mirzo poytaxti: XV asrda Temuriylar davlatining parchalanishi jarayonida Farg‘ona ulusi mustaqil bo‘lgach, Umarshayx Mirzo aynan Axsikentni o‘z qarorgohiga aylantirdi. Bu esa shaharning Markaziy Osiyo davlatchiligidagi geosiyosiy nufuzini qayta tikladi. [3] Ikkilamchi manbalar va Zamonaviy Arxeologik Tadqiqotlar XIX asr oxiridan boshlab N. Veselovskiy va I. Kastanye, keyinchalik XX asrda akademik Ya. G‘ulomov hamda I. Ahrorov tomonidan olib borilgan qazishmalar Axsikent sivilizatsiyasini fan dunyosiga ochib berdi. Tadqiqot yo‘nalishi Aniqlangan tarixiy faktlar va xulosalar Shaharsozlik strukturasi Shahar uch qismdan: Ark (hukmdor saroyi), Shahriston (ichki shahar) va Raboddan (hunarmandlar mahallasi) iborat bo‘lgan. Noyob hunarmandchilik Axsikentda yuqori sifatli shishasozlik, sirlangan kulolchilik (firuza rangli idishlar) va metall eritish pechlari topilgan. [4] Ipak yo‘li aloqalari Xitoy, Eron va Arab xalifaligi tangalari topilgani uning xalqaro tranzit savdodagi bosh hakamlik rolini tasdiqlaydi.

Arxeologik izlanishlar

Axsikent xarobalarini arxeologik jihatdan o‘rganish ishlari XIX asr oxirlari XX asr boshlaridan boshlangan. 1885-yil Nikolay Veselovskiy, 1914-yili I. A. Kastane shaharda arxeologik qazilma va qidiruv ishlarini olib boradi. Sho‘rolar davrida Mixail Masson (1939) va A. Bernshtamlar (1948) shahar ustida tekshiruv ishlarini amalga oshirishadi. Arxeologik tadqiqotlar natijasida shaharning ark, Shahriston va rabotdan iborat bo‘lgani, uchala qismi ham alohida devorlar bilan o‘ralganligi, arkda hokim saroyi, zindon, shahristonda ichki bozor, jome masjidi, pishiq g‘ishtdan ishlangan hovuz va ariqlar, rabotda hunarmandlar mahallalari va tashqi bozor mavjud bo‘lgani aniqlangan. Shuningdek, Axsikent shahri Namangan o‘lkashunoslik muzeyi xodimlari tomonidan ham o‘rganilgan (1957—1959).

1960-yilda O‘zbekiston Fanlar Akademiyasining Tarix va arxeologiya instituti tomonidan uyushtirilgan maxsus ekspeditsiya Axsikent rabotidan XI asr ga oid ko‘hna hammom o‘rnini aniqlagan. Hammomdan sopol idish, quvur, chaqa tanga va shisha buyumlar topilgan. Bundan tashqari, xarobalarning g‘arbiy qismida o‘rta asrlarga oid yana bir shahar xarobalari borligi ham aniqlangan. Akademik Yahyo G‘ulomov va arxeolog I. Ahrorov mazkur tadqiqotlar asosida bu yerda turli davrlarga oid ikki shahar bo‘lganini, ulardan biri qadimgi Axsikent va ikkinchisi Bobur tug‘ilgan Axi shahri ekanligini birinchi bo‘lib isbotlashgan. 1967-yil rassom I. Smirnov shahar xarobalaridan yig‘ib olingan sopol idish, jez buyum va zeb-ziynatlar majmuasini Moskvadagi Sharq xalqlari davlat muzeyiga taqdim etgan. Axsikent yodgorligi o‘zbek xalq madaniyati tarixida muhim o‘rin tutganligi uchun 1950-yildan davlat muhofazasiga olingan.

2002-yilda London Universiteti kollejining Arxeologiya instituti professori Tilo Rehren Axsikentda o‘tkazilgan Britaniya-O‘zbekiston arxeologik ekspeditsiyasiga rahbarlik qiladi. Olimlar bu yerda mustahkam, ammo bukiladigan va parchalanishga chidamli Damashq po‘lati ishlab chiqarilganiga oid dalillarni topadilar. [5] Shuningdek, ular 1300 gradusgacha bo‘lgan haroratga bardosh beradigan kaolindan yasalgan, yong‘inga chidamli tigellarni topadilar. Bunday yuqori harorat archa yog‘ochi va Tyan-Shan tog‘lari yaqinidagi karbonli temir rudasini eritish yo‘li bilan hosil qilingan.

Xulosa. Yuqoridagi tadqiqotlardan shuni xulosa qilish mumkinki;

- Birlamchi manbalarda Axsikentning tavsifi „Boburnoma“ ma‘lumotlari Zahiriddin Muhammad Boburning klassik asari Axsikentning Temuriylar davri mudofaa, ma‘muriy va iqtisodiy salohiyatini o‘rganishda eng birinchi manbadir;

- Ilk o‘rta asr arab-fors manbalari Axsikent („Axsikat“) nomi ilk bor arab geograflari va sayyohlari asarlarida qayd etilgan: Ibn Xurdodbeh va Istahriy: Shaharni Farg‘ona vodiysining eng muhim va markaziy shahri (shaxristoni) sifatida tilga olgan;

- Umarshayx Mirzo poytaxti: XV asrda Temuriylar davlatining parchalanishi jarayonida Farg‘ona ulusi mustaqil bo‘lgach, Umarshayx Mirzo aynan Axsikentni o‘z qarorgohiga aylantirdi;

Umumiy xulosa qilib aytganda Axsikent tarixi qisqacha yoritib o‘tilgan bo‘lib, uni hozirgacha olimlar o‘z tadqiqotlarida o‘rganish ishlarini olib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobur Z.M; "Boburnoma"
2. Istaxriy ; "Kitob masolik val-mamolik"
3. Ibn Xurdodbeh; "Kitob al-masolik val-mamolik"
4. Al-Muqaddasiy ; "Ahsan at-taqosim fi ma'rifat al-aqolim"
5. [O'zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil